

інформація. Мисленето е непрекъснат съзнателен процес на обучение и творчество при адаптирането на човека към средата и нейното променяне съобразно потребностите му – материални и духовни. Съществуването на човека в света е възможно само като част от триадата мислене – език – свят. То се осъществява чрез езика като информационна, синергетична, знакова система, която е свойствена на човека като природен феномен.

Приемането на отношението мислещ човек–език–свят разширява полезрението и създава нова парадигма на научно изследване. Тя работи с нови категории, основна от които е картината на света. Използва и други методи на изследване. Целесъобразен може да бъде минималистичният, чрез който да се открият ядрени езикови структури и да се изследва тяхното поведение от различен ъгъл. Основният обект на научен интерес – човешкият език – се запазва, но се сменя подходът към него. При изучаването на езиковите явления е необходимо прилагането на комплексен подход с включване на множество дисциплини – психология, философия, семиотика, когнитивна лингвистика, етимология,

етнолингвистика и др. Необходимо е обобщаване на постигнатите от тях резултати, които могат да бъдат съотнесени към отделните езикови явления или към езиковата система в нейната цялост, но в панхрония (диахрония и синхрония взети заедно), което всъщност е холистичен метод. Холистичният метод синтезира постигнатите резултати и същевременно отчита различни гледни точки, за да постигне ново знание за езиковия факт или явление.

1. *Звегинцев В.А.* О научном наследии Вильгельма фон Гумбольдта / В. А. Звегинцев; Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 356-363 – [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://www.classes.ru/grammar/171.Gumboldt/source/word/documents/_52.htm. 2. *Огурцов А. Л.* Энциклопедия эпистемологии и философии науки / А.Л. Огурцов. М.: «Канон+», РООИ «Реабилитация». И.Т. Касавин, 2009. 3. *Серебрянников Б. А.* Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Б.А. Серебрянников. – М.: Наука, 1970. – 604 с.

Вікторія Желязкова

Білінгвізм як фактор формування мовної особистості

Стаття присвячена проблемам вивчення поняття білінгвізму як соціолінгвістичного напрямку. Розглянуто найважливіші складники мовної особистості, проаналізовано особливості мовної поведінки мешканців міста Миколаєва.

The article is devoted to problems of learning the concept of bilingualism as a sociolinguistic area. Considered the most important components of language identity, language peculiarities of behavior residents of the city Nikolaev.

Орієнтація мовної освіти на формування мовної особистості актуалізує завдання не просто навчити мовців поводитися як носії даної мови, але й розвинути у них здатність адекватно взаємодіяти з представниками інших мов. Це особливо важливо у неоднорідному з мовної точки зору середовищі, тому однією із проблем соціолінгвістичних досліджень є поняття білінгвізму. Серед учених, які у своїх наукових розвідках зверталися до означеного питання, можна виділити В.А.Богородицького, Л.В.Щербу, О.С.Ахманову, Л.Х.Даурову, Ю.Д.Дешерієва, Ю.О.Жлуктечка, В.Г.Костомарова, К.Х.Ханазарова, У. Вайнрайха, Е.Хаугена, А.Вайса, Г.Клосса, Н.П.Шумарову, Б.М.Ажнюка, Л.О.Ставицьку, А.П.Загнітка, Л.Т.Масенко.

Загальноприйняте визначення й двомовності дав американський лінгвіст У.Вайнрайх. Двомовність – це практика поперемінного використання двох мов. На сьогодні сформувався неоднозначне ставлення до білінгвізму. У підручнику О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми» зазначено, що білінгвізм є

двомовністю як ознакою не лише мовного стану індивіда, а й мовної ситуації країни, регіону, тобто явищем володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: здебільшого однією як рідною, іншою набутою, але важливою для спілкування в різних комунікативних сферах. Полілінгвізм, або мультилінгвізм, відповідно позначає стан володіння особистістю або певною групою кількома мовами. Як зауважує Р.Фрумкіна, «термін двомовність завжди був нечітким, а сьогодні його значення не тільки розмилося, а й розглядається в ореолі соціальних проблем» [10, с. 338]. Мовознавець С. Суглобін вказує, що білінгвізм – специфічний стан суспільного життя, при якому спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов у межах однієї держави [6, с.28]. У словнику лінгвістичних термінів Д.І.Ганича та І.С.Олійника дається таке визначення двомовності – «однаково вільне володіння двома мовами. Прогресивне суспільне явище...» [3, с.36]. В українському мовознавстві білінгвізм розглядається у контексті

російсько-української чи української-російської двомовної практики.

У пропонованій статті ставимо за мету з'ясувати сутність білінгвізму як соціолінгвістичної проблеми та розкрити особливості мовної поведінки особистості в умовах білінгвізму на півдні України (м.Миколаїв).

Джерелом білінгвізму, як правило, виступає етнічна неоднорідність самого суспільства, наприклад, існування в одній державі двох етносів, що користуються різними мовами. Через те, що в сучасному світі практично немає етнічно «чистих» держав, білінгвізм як явище отримало велике поширення [8, с. 18]. Білінгвізм відображає ситуацію, коли відразу дві мови визнані державою внаслідок юридично закріплених норм або законів на рівні офіційних і з рівноправним статусом для кожної з цих мов. Неофіційний білінгвізм відповідає ситуації, коли офіційно визнана (знову таки внаслідок законів) лише одна з двох мов, що найбільш часто використовується населенням цієї держави. Разом з тим, невизнана на рівні офіційної, друга мова продовжує вживатись значною частиною населення достатньо широко. Саме до таких держав сьогодні, в силу певних історичних причин, належить Україна... [8, с. 2].

Залежно від вікової стадії оволодіння другою мовою виокремлюють ранній та пізній білінгвізм. За механізмом породження білінгвізм поділяють на безпосередній як несвідомо інтуїтивне володіння мовою й опосередкований, що є результатом мисленнєвого опосередкування перемикавання мовних кодів. За ступенем інтенсивності мовних контактів дослідники диференціюють масовий, суцільний груповий та індивідуальний білінгвізм. Масовий білінгвізм визначається володінням двома мовами населення міжнародного спілкування... Груповий білінгвізм властивий певним угрупованням людей, об'єднаних за соціально-демографічними та професійними ознаками. Індивідуальна двомовність є показником особистості, індивіда. В.Аврорин розмежує регіональний та національний білінгвізм: перший ґрунтується на географічному параметрі двомовності, другий – на етнічній ознаці мовців. За способом виникнення розрізняють контактний і неконтактний типи білінгвізму, що в іншій класифікації названі природним (побутовим), який виникає у відповідному мовному оточенні і завдяки широкій мовленнєвій практиці безпосереднього контакту двох мов, і штучним (навчальним), позбавленим будь-якого впливу контактів двох мов.

Російські соціолінгвісти О.Швейцер і Л.Нікольський виокремлюють збалансовану й незбалансовану двомовність: перша позначає однаковість рівня володіння двома мовами й використання їх у всіх сферах спілкування, друга наявна тоді, коли основна маса мовців пасивно

володіє другою мовою або вживає в мовленні тематичні шари лексики другої мови. Близькою до наведеної є диференціація білінгвізму Ж.Поля, який виділяє симетричний й асиметричний білінгвізм. У межах останнього дослідник розмежує пасивний (білінгв розуміє, але не використовує другу мову), писемний (мовець володіє лише писемною формою другої мови), технічний (білінгв другою мовою в межах потреб його професії). Залежно від рівня володіння мовами розмежують також активний і пасивний білінгвізм: перший наявний у мовців, що однаково вільно спілкуються обома мовами, а другий позначає лише пасивне володіння другою мовою (розуміє, але не говорить).

Типами білінгвізму є також субординативний – при розмежуванні сфер і ситуацій користування двома мовами й перевазі однієї мови, координативний – у випадках інтерференції двох мов, і чистий (білінгвізм в ідеалі) – за умови відсутності зв'язку двох мов і рівноправного користування ними у всіх сферах мовлення (за іншою класифікацією, координативний відповідає чистому білінгвізму, виокремлюється ще і змішаний за умови єдиного механізму аналізу й синтезу мовлення й розрізненні лише поверхневих структур двох мов. Р.Белл вважає, що змішаний білінгвізм має одну семантичну базу і два механізми входу й виходу, координативний білінгв має дві семантичні бази, кожна з яких має по дві системи входу й виходу. Дослідники порізно розглядають так звану змішану мову [10, с.340].

За сферами використання форм двох мов білінгвізм поділяється на горизонтальний (за умови рівноцінних у користуванні форм існування двох мов), вертикальний (перевага у користуванні літературною мовою й діалектом однієї мови, а друга мова функціонує лише у літературній формі) і діагональний (користування літературною формою й діалектом іншої). За кількістю комунікативних дій Є.Верещагін поділяє білінгвізм на рецептивний, який дає змогу приблизно розуміти другу мову, але не говорити нею (на позначення явища спілкування двох рецептивних білінгвів уведено термін дуалінгвізм; репродуктивний, що уможливує сприйняття й переказ текстів другою мовою; продуктивний, який зумовлює не лише перше і друге, а й продукування мовлення другою мовою (вільне володіння) [10, с. 341].

Білінгвізм в українських реаліях є найбільш потужним чинником, який визначає мовну особистість і має виразний територіальний характер. Л.І.Мацько визначає такі найважливіші складники мовної особистості:

«– мовноконікативні суспільні запити, мотиваційні потреби і досконалі компетенції;

– ґрунтовні мовні знання і мобільність їх використання;

– мовна свідомість і усвідомлення себе мовними українськими особистостями; мова є для

кожної особистості справою національно-культурного самоозначення;

- національна культуровідповідність мовної особистості; знання концептів і мовних знаків національної культури;

- мовна здатність і мовна здібність; мовне чуття, мовний смак;

- усвідомлена естетична мовна поведінка; мовна стійкість.

Безсумнівно, що мовна особистість – це узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [9, с. 27].

Якщо у Західній Україні українська як рідна використовується українцями незалежно від їх соціального статусу, професії, міського або сільського походження, то на Наддніпрянщині уживаність її узалежнена від соціальної, професійної, освітньої приналежності мовців. Ющук І.П. зазначає, що на заході білінгвізм переважно українсько-російський, а на півдні та сході – російсько-український. Повністю російськомовними залишаються здебільшого лише великі міста сходу та півдня України [11, с.21].

Традиційно полярною виглядає ситуація в розрізі село – місто. Сільське населення у масі своїй і надалі залишаються україномовним або суржикомовним на українській основі, а міста, за винятком західних, – російськомовні. Говорити українською у міському середовищі на сході та півдні України означає постійно протиставляти себе оточенню, а це не може не викликати дискомфорту, який не кожен мовець здатен витримати.

Деякі мовознавці (Залізняк Г., Масенко Л.) вважають, що білінгвізм в Україні проблема не стільки мовна, скільки соціально-економічна [8, с.8]. В умовах білінгвізму виникає явище інтерференції – випадки відхилення від норм кожної з мов, що відбуваються у мовленні двомовних осіб внаслідок контакту мов.

Мовна толерантність населення є одним з вирішальних чинників стабільності суспільства в усіх її вимірах – соціально-економічному, політичному, культурологічному, демографічному, міжконфесійному тощо. Це надзвичайно делікатна сфера людського спілкування, що протягом історично тривалого часу формується природним чином. З огляду на зазначені обставини у південних регіонах України,

Мова не буде активно розвиватися, якщо не житиме у мовній діяльності кожного її носія, якщо не буде для кожного знаряддям мислення і оформлення думки, не протікатиме в процесах звукової мови і розуміння, якщо функціонуватиме поза психологією та культурною спадщиною народу [1, с. 18].

Розгляд мовної особистості взагалі, незалежно від національної специфіки її мови, неминуче

залишається схематичним. Мовна особистість трактується насамперед як глибоко національний феномен. Обговорюючи зміст поняття етносу й етнічної самосвідомості (які з позицій самої особистості, зсередини, тобто у відображеному вигляді, і становлять основу національного почуття), етнологи враховують декілька основних ознак: спільність походження, спільність історичних доль, спільність культурних цінностей і традицій, спільність мови, емоційних і символічних зв'язків, спільність території. Поняття «мовна особистість» і «національний характер» не тотожні, але глибинна аналогія між ними існує. Вона полягає в тому, що носієм національного в обох випадках виступає відносно стійка в часі, тобто інваріантна в масштабі самої особистості, частина в її структурі, яка є продуктом тривалого історичного розвитку і об'єктом між поколінної передачі досвіду [2, с.33].

Як відомо з психології, головною ознакою особистості є наявність свідомості та самосвідомості. Тоді головна ознака мовної особистості – наявність мовної свідомості й мовної самосвідомості. Говорячи про мовну свідомість особистості, ми повинні мати на увазі ті особливості мовної поведінки індивідуума, що визначаються комунікативною ситуацією, його мовним і культурним статусом, соціально належністю, статтю, віком, психічним типом, світоглядом, особливостями біографії та іншими константними і змінними параметрами особистості. Мовна свідомість у філософському осмисленні постає як одна з форм суспільної свідомості, яка має свій, особливий об'єкт відображення – мову, що виконує особливу. Як і будь-яка інша форма суспільної свідомості, мовна свідомість має два рівні: теоретично систематизований, який включає лінгвістичні теорії, ідеологічні елементи, і теоретично не систематизований, куди відносяться буденні погляди, елементи соціальної психології [2, с. 52].

Дослідження мотивації уникання активного вжитку української мови, проведені Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України та НІСД у 2006 році, засвідчили наявність чотирьох груп чинників: 1) небажання бути «білою вороною», незнання мови та її непрестижність; 2) «психоідеологічна впертість» – ідейні вподобання, небажання поступатися «тискові», страх перед зміною власної особистості; 3) зневажливе ставлення, «непривабливість» української мови; 4) ставлення до спілкування українською мовою як до другорядного, відсутність україномовного середовища, потреби спілкуватися українською («всі розуміють російську»).

Для з'ясування особливостей мовної поведінки мешканців міста Миколаєва нами проведено анкетування, у якому взяли участь 500 респондентів. 70% опитуваних назвали рідними дві мови. Однією з двох рідних мов завжди

вказувалася російська. Основними варіантами повного білінгвізму серед респондентів є українсько-російський і російсько-український білінгвізм. Більшість опитаних є носіями неповного українсько-російського та російсько-українського білінгвізму. Про добре розуміння російської мови заявили 99%, а 66% респондентів зазначили, що можуть вільно спілкуватися українською мовою, 10% опитуваних застосовують державну мову в побуті, інші відмовляються через «психоідеологічну впертість»; лише 2% мешканців вказали на практично повну необізнаність з української мови. Такі результати свідчать про позитивну тенденцію усвідомлення миколаївців громадянами України та необхідність обов'язкового володіння державною мовою. Важливо зазначити, що значна кількість миколаївських родин (38%) є поліетнічними, тобто змішаними за національним складом, де спілкування відбувається російською мовою. Оскільки місто є багатонаціональним, проблема визначення розмовної мови вирішується залежно від лінгвістичного оточення мешканців. Заходи, спрямовані на утвердження української мови як державної, її розвиток і функціонування, не розглядаються як перешкода чи загроза розвитку регіональних мов або мов меншин. Шлях до монолінгвізму і забезпечення конструктивної підтримки цього процесу може тільки виважена політика державного регулювання, що позитивно вплине на формування мовної особистості.

Отже, формування мовної особистості в умовах білінгвізму залежить від багатьох

чинників. На україномовній основі можливе повернення монолінгвізму та розширення сфери української мови, оскільки рідна мова – це символом національної самосвідомості.

1. Аврорин В.А. Двужычье и школа / В.А.Аврорин // Проблемы двуязычия и многоязычия. – М.: Просвещение, 1972. – С. 49 – 62.
2. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка (К вопросу о проблеме социолінгвистики) / В.А. Аврорин. – Л.: Наука, 1975. – С. 276 с.
3. Ганич Г.І. Словник лінгвістичних термінів / Ганич Г.І., Олійник І.С. – К.: Вища школа, 1985. – 385 с.
4. Дешериев Ю.Д. Основные аспекты исследования двуязычия и многоязычия / Дешериев Ю.Д., Протченко И.Ф. – М.: Просвещение, 1976. – С. 45 – 58.
5. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні / Іван Дзюба // Урядовий кур'єр. – К., 2000. – 20 квітня. – С. 1-5.
6. Загнітко А.П. Білінгвізм і мовна компетенція / А.П.Загнітко // Компетентнісно орієнтована освіта: досвід, проблеми, перспективи. – Київ- Донецьк, 2008. – Т.1. – с. 26 – 69.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н.Караулов. – М.: Просвещение, 1987. – 325с.
8. Масенко Л.Т. Мова і політика / Л.Т.Масенко. – К.:Наука, 1999. – 233с.
9. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л.І.Мацько. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 27.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О.О.Селіванова.– Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712с.
11. Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерел / О.Ткаченко // Мовознавство. – К., 1990. – №4. – С. 14 – 18.
12. Ющук І.П. Мова наша українська. Статті, виступи, роздуми / І.П.Ющук. – К., 2001. – 79 с.

Тетяна Зайцева

Правописні модифікації антропонімів (на матеріалі прізвищ Бузько-Інгульського межиріччя)

У статті розглянуто унормовані та хибні модифікації прізвищ Бузько-Інгульського межиріччя, з'ясовано можливі причини появи спотворених форм прізвищ.

The article focuses on the analysis of normative and erroneous modifications of surnames of Bug-Ingul area, on explaining the origin of the variants of writing.

Суспільне життя неможливе без знання механізмів ідентифікації осіб. Антропоніми як найяскравіші ідентифікатори особи людини-громадянина мають свою історію та специфіку побутування.

Питання правопису власних назв, особливо імен та прізвищ, завжди привертало увагу. В останні десятиліття, у зв'язку з набуттям українською мовою статусу державної, переходом усіх державних інституцій на українську мову та обміном документів, що посвідчують особу громадянина, ця проблема стала особливо актуальною.

Як відомо, ім'я – це індивідуальна назва людини, що не передається у спадок наступним

поколінням, тимчасом як прізвище – це спадкове офіційне найменування, що вказує на належність до певної родини. Саме прізвище є вирішальним при встановленні родинних зв'язків. «Грамотне, з дотриманням правописних норм, реєстрування імен та прізвищ має і соціальне, і культурно-естетичне значення», зазначають Л.Г.Скрипник та Н.П.Дзятківська [10, с. 311-312]. Питання орфографії власних назв тісно пов'язані з питаннями їх походження, етимології та семантики, здебільшого ці питання розв'язуються правописом і наявними загальномовними та двомовними словниками.

Сімейний кодекс кожної європейської держави нині декларує обов'язок батьків передавати при-